

РОЛЬ ОСТРОВІВ ЕГЕЙСЬКОГО МОРЯ В НЕОЛІТИЗАЦІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглянуто важливу роль островів Егейського моря в процесі неолітичного переходу Південно-Східної Європи, про що свідчать знахідки на ранньонеолітичних поселеннях Греції знярядь праці з обсидіану, добутого на о. Мілос. З розвитком острівної археології та після виявлення нових пам'яток пізньомезолітичної та ранньонеолітичної доби в Егеїді набула поширення теорія про існування тут за означеної доби цілих мереж взаємодій, через які неолітичний спосіб життя поширювався з Анатолії до Південно-Східної Європи.

Ключові слова: Південно-Східна Європа, острови Егейського моря, Егеїда, неолітизація, мережі взаємодій.

Важлива роль при побудові моделей та гіпотез щодо походження неоліту в Південно-Східній Європі (далі – ПСЄ) належить островам Егейського моря, по яких більшість міграційних теорій прокладають шляхи проникнення населення з новим типом економіки. Гіпотези культурної дифузії також активно долучають цей регіон для пояснення появи деяких неолітичних елементів на материк. Зважаючи на важливість цих територій, для більш комплексного розуміння процесів первісності останнім часом активно використовується поняття «Егеїда» для регіону, межі якого чітко не визначені. Залежно від досліджень, під Егеїдою розуміються, крім островів Егейського моря, території Греції та Західної Анатолії [19; 29].

Характерною особливістю регіону є розташування островів Егейського моря групами (архіпелагами). Обриси сьгоднішніх берегів з'явилися близько 7000 до н. е., але рівень моря зростав далі (ще на 36 м) протягом 3000 років після цього [33]. Близько 15 000 до н. е. рівень моря був на 130 м нижче, і на більшій північній частині Егейського моря були прибережні рівнини. Припускається, що в той період багато нинішніх островів, з Мілосом, Евбеєю, Корфу та Північними Спорадами включно, були ще з'єднані з материком, а більшість Кікладських островів були півостровом. Ця особливість островів Егейського моря дозволила Г. Чайлду зробити припущення, що Кіклади були певним чином «мостом» між Європою та Азією, оскільки були зручними для стоянок на шляху між континентами [1].

Більшість з островів в Егейському морі мають зручні гавані і затоки. У давні часи була добре розвинута навігація, бо подорожувати морем

було легше, ніж материком і прибережними районами.

Багато з островів, ландшафти яких характеризуються великою геологічною та екологічною різноманітністю з родючими долинами на великих островах, відзначаються вулканічною діяльністю, а також наявністю корисних копалин [33]. На трьох островах – Мілос, Антипарос і Ялі – є обсидіанові родовища [13]. Саме з фактом наявності та використання цих обсидіанових родовищ пов'язана більшість теорій неолітизації Егеїди.

Теоретичні розробки з історії регіону в перехідний до неоліту період розвивалися переважно у двох напрямках. Одні теорії долучали острови для розуміння появи неоліту на материк, прокладаючи по них імовірні шляхи. Інші побудовані в рамках острівної та середземноморської археології, яка має суттєві відмінності від материкових традицій досліджень. Ці теорії часто мали вигляд припущень, що підкріплювалися нечисленними даними з розкопок.

Поштовхом до залучення островів до моделей неолітичного переходу в ПСЄ стали знахідки на ранньонеолітичних поселеннях Греції знярядь праці з обсидіану, який походив з о. Мілос.

Обсидіан з Мілосу

Вулканічний о. Мілос має два родовища обсидіану на північному сході – Ста Нікія та Демегакі [30]. Експлуатація їх почалася ще у верхньому палеоліті, про що свідчать знахідки з печери Франхті. З часом мілоський обсидіан поширюється все далі і в більшій кількості, досягаючи піка за доби ранньої бронзи [27].

Кар'єри на Мілосі були повторно відкриті у 1836 р. Перші археологічні розвідки провів у 1897 р. Д. МакКензі та у 1904 р. Р. Босанкет. Між кар'єрами для видобутку обсидіану виявлено фортифіковане поселення доби бронзи, яке очевидно здійснювало контроль за видобутком цінного мінералу [31]. Д. МакКензі та Р. Босанкет висунули припущення, що обсидіан використовувався для **комерційного обміну**. Останній відбувався або за певної монополії на доступ до сировини, або за відсутності монополії, коли поставки могли регулюватися споживчим попитом.

Іншу, діаметрально протилежну модель обміну через **прямий доступ до родовищ** запропонував К. Ренфрю [21; 22; 24]. Він вважав, що обсидіан не був складовою частиною комерційної економіки і не впливав на появу та розвиток складних суспільств на поселенні на Мілосі та в усій Егеїді загалом. Дослідник припустив, що споживачі відвідували Мілос, щоб брати обсидіан для себе в потрібній кількості. При цьому на материку обмін міг регулюватися. На відміну від попередньої моделі, гіпотеза К. Ренфрю передбачала, що роботи на обсидіанових кар'єрах на Мілосі були серією погано організованих, не пов'язаних між собою подій.

Щоб протестувати ці моделі, з 1974 р. Р. Торренс проводив широкі розвідки по поверхні кар'єрів, а також склав карти та відібрав зразки для аналізів [31]. На острові було виявлено велику кількість слідів екстенсивного використання родовищ, а також багато «смітникових місць» для виробництва нуклеусів. Найбільшу концентрацію таких місць для обробки сировини виявлено безпосередньо на кар'єрах, але подібні місця були й на всіх сусідніх пагорбах. У результаті досліджень Р. Торренс дійшов висновку, що видобуток обсидіану на Мілосі був процесом неефективним і безсистемним (видобуток здійснювали протягом коротких проміжків часу нефактивці), тим самим підтримавши теорію прямого доступу до джерел.

Такий відкритий доступ до обсидіану, найімовірно в епоху неоліту і частково ранньої бронзи, міг означати, що поставки здійснювалися або під час спеціальних поїздок, або були лише одним із завдань багатоцільової поїздки, як, наприклад, риболовля, з пізнішим взаємним обміном [22]. Мілоський обсидіан був поширеною сировиною для виробництва знарядь на відщепях в Егеїді. Його використання обмежувалося східною частиною Центральної та Південної Греції, зокрема Фессалією, Центральною Грецією, Пелопоннесом, Кікладами, північною частиною

Криту, деякими південно-східними островами Егеїди і деякими прибережними районами Анатолії [13; 31].

Після праць К. Ренфрю набула популярності ідея про існування в Егеїді широких мереж обміну за мезолітичної та неолітичної доби. Це спричинило появу низку моделей та гіпотез щодо неолітизації Егеїди та ПСЄ. Іншим поштовхом до розроблення цих теорій був розвиток *острівної археології*.

Егеїда як об'єкт досліджень острівної археології

З початку 1980-х острови Егейського моря стали об'єктом дослідження молодшої галузі археології – острівної [6]. Одним із завдань острівної археології є дослідження експансії, колонізації, запустіння, повторного заселення островів, їх порівняння з материковими культурами та ін. Специфікою цих досліджень є 1) залучення моделей, розроблених для островів віддалених регіонів (наприклад, колонізаційних моделей тихоокеанських культур для пояснення процесу колонізації островів Егеїди), 2) використання специфічного словника (терміни якого часто запозичені з біогеографії).

Дослідників цікавить не сама неолітизація, а процес та періоди заселення островів. Без прив'язування до періоду для його пояснення були розроблені моделі на основі біогеографії. Для Середземномор'я острівну археологію започаткував Дж. Черрі. Він сформулював теоретичні та практичні межі для дослідження їх колонізації та висунув біогеографічне пояснення схем заселення на підставі аналізу параметрів навколишнього середовища [4]. Метою дослідження Дж. Черрі було встановити закономірності на основі наявних археологічних свідчень, які могли б призвести до їх первинного заселення, а також різні швидкості і схеми колонізації. Були окреслені теоретичні рамки для отримання таких визначень, пов'язаних з колонізацією:

- *Використання островів*: передбачає тільки сезонне їх відвідування людьми, які проживали постійно в іншому місці. Потенційними причинами використання могли бути доступ до цінних ресурсів, рибна ловля та ін.

- *Початкове заселення*: час, коли острів стає основним місцем для проживання протягом року і джерелом отримання засобів до існування, з можливими сезонними поїздками за його межі [4, с. 40].

Колонізацію визначено як серію пробних нетривалих переміщень у протилежних напрямках

на короткі відстані малими групами індивідуалів. Дж. Черрі вважав, що в процесі колонізації людина навмисно пересувалася на території, які вже були островами, не пов'язаними із сушею. Він пояснював донеолітичну відсутність людей на островах тим, що вони не підходили для облаштування на них таборів мисливців-збирачів (занадто малі для забезпечення ресурсами). Дж. Черрі припустив, що через поліпшення клімату, зникнення великих тварин на материк і виникнення землеробства острови стали придатним місцем для постійного проживання, коли стало можливим отримувати більше з меншої ділянки землі. Однак це припущення найкраще підходило для Західного Середземномор'я. Стосовно Східного Середземномор'я Дж. Черрі критикував твердження Дж. Еванса про те, що острівна колонізація була неолітичним феноменом, хоча й визнавав, що майбутнє може внести свої корективи [4, с. 62]. Він доводив, що відсутність спілкування між острівними і материковими «культурами» підтверджує припущення про те, що громади, які заселили острови, були невеликого розміру і доволі ізольованими.

Трохи пізніше К. Брудбенк пов'язав колонізацію островів Егеїди з неолітом. Він вважав, що основні причини колонізації в Егеїді можна пояснити конфігурацією самих островів, та запропонував три моделі цього процесу [3]. Дослідження берегової лінії показали, що рівень моря був набагато нижчим за сьогоднішній, а сучасні обриси материків та островів Егеїди сформувалися приблизно 4000 до н. е. Тому, згідно з першою моделлю К. Брудбенка, заселення відбулося до того, як острови відокремилися від материка внаслідок підняття рівня моря, таким чином, це була «ненавмисна» острівна колонізація.

Друга модель передбачає, що невелику групу «надпривабливих» островів (великого розміру недалеко від материка) цілеспрямовано заселили колоністи в ранній період.

У третій моделі розглядається конфігурація архіпелагів (особливо там, де спостерігається тісне скупчення малих островів, названих «розплідниками» або «осередками» мореплавців), що могло сприяти розвитку морських переміщень і колонізації в результаті процесу автокаталізу. У такому разі це могло бути «відносно неусвідомленим процесом експансії».

Моделі К. Брудбенка можуть допомогти виявити потенційне місцезнаходження мезолітичних стоянок та ранньонеолітичних поселень уздовж східного та західного узбережжя Егеїди. З іншого боку, вони допомагають окреслити рамки діяльності мезолітичних мореплавців

з пам'яток, які вже відомі, наприклад, з островів Марулас, Юра та з печери Франхті.

Х. Доусон зробила аналіз, аналогічний дослідженням Дж. Черрі та К. Брудбенка, з долученням нових даних [5]. Результати її досліджень підтвердили, що біогеографічні показники актуальні для початкового заселення островів. Проте і біогеографія не може повністю прояснити найбільш ранню картину їх відвідування (оскільки використовувалися також деякі віддалені від берега острови). Ще одне питання, поставлене дослідницею, – чи мало для населення якесь значення те, що ці території були островами? Також було зауважено, що для розуміння колонізації островів їх не слід ізолювати від довколишнього материка. Великі острови, як-от Крит, через їхній розмір могли сприйматися як материк [6, с. 53].

Таким чином, представники острівної археології пов'язують заселення островів Егейського моря з періодом неоліту. Осілий спосіб життя і демографічне зростання традиційно використовуються для пояснення зростаючої потреби в просторі в епоху неоліту і колонізації граничного простору, зокрема більш активне часте відвідування та заселення островів. Збільшення археологічних даних, зокрема й для періоду мезоліту, що передував неоліту, в поєднанні зі змінами в теоретичних орієнтаціях археологів, внесли серйозні зміни у ставлення до поняття «острови», започаткувавши новий етап у дослідженнях Егеїди. Різні види людської діяльності на островах тепер могли бути визначені краще, ніж у минулому, хоча ступінь, до якого їх можна розпізнати, є різним. Розроблення моделей колонізації островів Егейського моря стало ще одним поштовхом до формування гіпотез неолітизації Егеїди.

Археологічні дослідження островів Егейського моря

Основною перепорою для розвитку гіпотез появи агрикультури на островах Егеїди була відсутність інформації як про ранньонеолітичні поселення, так і про мезолітичні пам'ятки [8]. До 1950-х років археологічні дослідження неолітичних пам'яток були сконцентровані на о. Крит, де вони проводилися переважно на поселенні Кносос.

Значну кількість неолітичних артефактів уперше зафіксовано на поселенні Кносос на початку XX ст. під час розкопок А. Еванса та Д. МакКензі [14]. У 1956–1971 рр. Британською Школою в Афінах проведено систематичні розкопки під керівництвом С. Худа та Дж. Еванса [10; 11]. Дослідження траншеями показали

наявність 10 неолітичних шарів, з акерамічним шаром включно, де життя тривало близько 4000 років. Спочатку найнижчий шар з траншеї на центральному дворі палацу, що не містив кераміки (Кносс Х), був витлумачений як залишки короткострокового табору [10; 9]. Але згодом Дж. Еванс зробив ще 17 невеликих шурфів (1969–1970 рр.), у двох з яких він знайшов шари, що містили сліди архітектури з сирцевої цегли, але без посуду. З цієї причини він переосмислив акерамічний Кносс як перше поселення групи людей. Згідно з автором, найраніші знахідки датувалися близько 7000 BC [11].

Повторне дослідження кноських знахідок 50-річної давнини здійснив Н. Евстратіо [7]. Крім того, у 1997 р. дослідник провів нові розкопки на Кноссосі з метою перевірки наявності акерамічного горизонту. Досліднику вдалося досягти найнижчого шару поселення у дворі палацу. Цей шар датовано першою половиною 7 тис. до н. е., що підтвердило високу дату Дж. Еванса для початку акерамічного періоду. Після акерамічного рівня без стратиграфічної перерви йшли культурні шари з керамікою [9].

На підставі наявних даних Т. Страссер та К. Брудбенк вважають, що колонізація Криту не була випадковим явищем чи однією з багатьох спроб на шляху колонізації Егейських островів [2]. Навпаки, це могло бути унікальним, заздалегідь спланованим переселенням на далеку відстань групи землеробів, яких, можливо, приваблювало сприятливе середовище. Перші поселенці прибули сюди з добре розвинутою континентальною економікою, яка базувалася на експлуатації їх попереднього навколишнього середовища – з «неолітичним пакетом» [2; 16].

Ранні неолітичні стоянки дуже рідкісні. Окрім Кноссу, це печери Герані, Пелекіта, Лера, Мегаса і Катсамбас – невелике поселення на скелястому вапняковому пагорбі неподалік Кноссосу [9; 12]. Останнє є одним з найбільш ранніх і найважливіших неолітичних прибережних пунктів на Криті, щось на зразок поселення-супутника Кноссосу, з якого можна було контролювати прилеглі території [12].

У першій половині XX ст. мезолітичні стоянки в Егеїді були практично невідомі. У другій половині минулого століття було відкрито та досліджено кілька стоянок. А. Семпсон проводив розкопки мезолітичних пам'яток на о. Юра (печера Циклопів) у Північних Спорадах та на о. Кітнос (Циклади), де він виявив рештки кісток кози та дикої свині, що перебували в напівдикому стані, тобто на перехідній до domestикації стадії (9–7 тис. BC) [26]. Вважається, що одомашнення

кози відбулося в PPNA в Загросі (8500–8000 BC), і звідти ці domestиковані тварини поширилися на захід. Але дані з островів вказують на одночасову появу цих тварин в Егеїді, що спонукало автора переглянути роль печери Циклопів, і взагалі Північних Споряд, у процесі появи неоліту в Греції, а також поставити питання про автохтонність процесу неолітизації на острові. Автор вважає, що печера використовувалася для проживання професійних рибалок, які на сезонній основі віділялися із мисливців-збирачів. Оскільки одомашнені тварини на цих островах з'явилися раніше, ніж у Фессалії, А. Семпсон припустив, що найраніші контакти між Анатолією та ПСЄ здійснювалися виключно морським шляхом. А. Семпсон та Я. Козловський припускають наявність контактів з регіоном Анталії на основі подібності знайдених там обсидіанових мікролітів [26].

На початку XXI ст. з'явилося багато нових даних щодо мезоліту та раннього неоліту з островів та узбережжя Анатолії (Бельдібі, Бельбаші, Окузіні і Караїн), на о. Крит, в Арголіді (Франхті, Кліссура, Коукоу, Ульбріх або Займіс) та ін. [19]. Групи мисливців-збирачів-рибалок, здається, надавали перевагу проживанню в затоках, поблизу горбистої місцевості, вони були орієнтовані на море, з широкою основою життєзабезпечення, яка складалася з морських ресурсів (риба і морські черепашки), диких рослин, дрібної дичини та равликів [16; 25; 34]. Ван Андел розглядав грецький мезоліт як мобільну морську культуру. К. Перле зазначала, що мезолітичні мисливці-збирачі Греції були кваліфікованими мореплавцями, у яких були технічні традиції, розвинуті у відриві від мезолітичних тенденцій, поширених у Європі, і, які, можливо, мали зв'язок з мезолітом південної Анатолії [34; 15].

Таким чином, упродовж XX – початку XXI ст. накопичено певну фактичну базу по Егеїді, що дало змогу сформулювати нові теорії щодо неолітизації Егеїди та ПСЄ.

Неолітизація ПСЄ та островів Егейського моря: гіпотези

Ідея про наявність мереж зв'язку за мезолітичної та неолітичної доби в Егеїді дала поштовх до обґрунтування низки гіпотез неолітичного переходу. Дані про обсидіан дозволили Д. Теохарісу, а пізніше і М. Вайнен висунути автохтонну версію походження агрикультури на материковій Греції [28]. Незважаючи на відсутність вагомих свідчень, Д. Теохаріс припускав, що контакти місцевого населення через мережі зв'язку з близькосхідними землеробами могли відбуватися через

острови Егейського моря. Завдяки наявності цих мереж зв'язку до Греції могли потрапляти неолітичні нововведення шляхом непрямої дифузії.

Ця гіпотеза була широко підтримана, причому прибічниками різних поглядів на процес неолітизації ПСЄ [15; 19; 28; 29; 32; 36; 37]. Частина прихильників міграційного пояснення підтримала ідею «острівного» шляху неолітизації, про який мігранти могли довідатися від місцевого населення. Більше того, близькосхідні землероби, асимілюючи частину мезолітичного населення, могли перейняти і їхні мережі зв'язку. Дослідники ж, що відстоювали автохтонні гіпотези та моделі культурної дифузії, також вважали, що передача деяких неолітичних елементів могла відбуватися через острови.

Накопичений археологічний матеріал з мезолітичних та ранньонеолітичних пам'яток, теорія щодо мереж обсидіанового обміну і теоретична база з «острівної археології» лягли в основу концепції Л. Тіссена та А. Рейнгрубер про соціальні мережі в Егеїді [17; 19; 29]. Крім того, автори використали моделі «сфери взаємодії рівних політій», розроблені К. Ренфрю та Т. Уоткінсоном [23; 35].

Л. Тіссен та А. Рейнгрубер заново проаналізували радіокарбоніві дати (всього 372) для датування періоду мезолітичного розвитку Егеїди [17]. На основі отриманих даних Л. Тіссен склав хронологічні таблиці, на підставі яких виведено певні закономірності [29]. Таблиці показують синхронний розвиток мезолітичних та неолітичних спільнот у різних частинах Егеїди. Також видно різницю між розвитком «північної» та «південної» Егеїди. Спостерігається цікаве явище: Фессалія була колонізована в той час, коли острови все ще залишалися мезолітичними (6500–6200 BC).

У результаті досліджень Л. Тіссен запропонував свою гіпотезу, згідно з якою Егеїда була регіоном, що інтенсивно експлуатувався мобільним мезолітичним населенням, яке створило цілі мережі взаємодій. Водний простір розглядався не як перешкода, а як комунікаційні шляхи. Саме через острови могли відбуватися і міжрегіональні контакти. На цьому фоні переміщень в Егеїді Л. Тіссен пропонує розглядати заселення Фессалії (з

прилеглими територіями) землеробами як явище випадкове, що відбувалося в процесі багаторічних взаємодій в Егеїді. Він припускає, що розселення у Фессалії могло бути другорядною подією, майже «на історичних окраїнах» [29].

Подібних поглядів дотримується і А. Рейнгрубер, яка доходить висновку, що регіоналізація і повільні темпи, якими неолітичний спосіб життя поширився в Західній Егеїді (від 6500–6000 BC), не схожі на масову колонізацію з Анатолії. Натомість вона простежує регіональні мережі взаємовідносин, через які неолітичний спосіб життя поширювався по Егеїді. Головними дійовими особами були не колоністи/землероби, а дуже мобільні групи мореплавців, коріння яких сягало епохи мезоліту. В основі неоліту в Егеїді лежить не цілеспрямований процес колонізації чи міграції, який не можна вважати незворотним, а, найвірогідніше, безперервний і стійкий обмін і контакти протягом тривалого періоду, до кінця середнього неоліту близько 5500 BC [19].

Наприкінці раннього неоліту було створено велику сферу соціально-економічних взаємодій по всій Егеїді, яка складалася з різних мереж. Ці мережі підтримувалися і розширювалися за рахунок нових груп людей, які були дуже мобільними, але не були колоністами [19].

Ні А. Рейнгрубер, ні Л. Тіссен не є прибічниками виключно автохтонної моделі неолітизації. Внесок анатолійського (близькосхідного) способу життя на перебіг процесів в Егеїді є для них очевидним. Багато продуктів, а також предметів, що використовувалися для символічних заходів, були анатолійського походження. Проте роль близькосхідного населення в історії тогочасної Егеїди є другорядною [18].

Таким чином, Егейські острови мають важливе значення для розуміння процесу неолітизації ПСЄ. На сьогоднішній стосовно регіону найбільшої популярності набула гіпотеза про існування в Егеїді мереж взаємодій починаючи з мезолітичної доби. Завдяки таким мережам ідеї, продукти та речі і, найвірогідніше, люди із землеробським способом життя могли потрапити до ПСЄ. Ця гіпотеза змогла з'явитися лише з розвитком ідей щодо обсидіану з Мілосу та з моделями, розробленими в рамках острівної археології.

Список літератури

1. Чайлд Г. У истоков европейской цивилизации / Г. Чайлд. – М. : Издательство иностранной литературы, 1952. – 466 с.
2. Broodbank C. Migrant Farmers and the Neolithic Colonization of Crete / C. Broodbank, T. Strasser // *Antiquity*. – 1991. – Vol. 65. – P. 233–245.
3. Broodbank C. An island archaeology of the early Cyclades / C. Broodbank. – Cambridge University Press, 2000. – 436 p.
4. Cherry J. F. Pattern and process in the earliest colonisation of the Mediterranean islands / J. F. Cherry // *Proceedings of the Prehistoric Society*. – 1981. – Vol. 47. – P. 41–68.
5. Dawson H. Island Colonisation and Abandonment in Mediterranean Prehistory. PhD dissertation, University of London / H. Dawson. – London, 2005. – Ch. 5.

6. Dawson H. Mediterranean Voyages: The Archaeology of Island Colonisation and Abandonment / H. Dawson // UCL Institute of Archaeology Publications. – 2014. – P. 47.
7. Efstratiou N. The Neolithic Settlement of Knossos: New Light on an Old Picture / N. Efstratiou, A. Karetsou, E. Banou, D. Margomenou // Knossos: Palace, City, State (BSA Studies 12) / G. Cadogan, E. Hatzaki, and A. Vasilakis, eds. – London, 2004. – P. 45, 47, tabl. 1,1.
8. Efstratiou N. Tracing the story of the first farmers in Greece – a long and winding road / N. Efstratiou // How did the farming reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC / C. Lichter ed. – Istanbul, 2005. – P. 151.
9. Efstratiou N. Knossos and the beginning of the Neolithic in Greece and the Aegean islands / N. Efstratiou // The Neolithic settlement of Knossos in Crete New Evidence for the Early Occupation of Crete and the Aegean Islands / N. Efstratiou, A. Karetsou, and M. Ntinou eds. – Philadelphia, 2013. – P. 201–214.
10. Evans J. D. Excavations in the Neolithic settlement of Knossos, 1957–60. Part I / J. D. Evans // Annual of the British School at Athens. – 1964. – Vol. 59. – P. 132–240.
11. Evans J. D. Neolithic Knossos: the growth of a settlement / J. D. Evans // Proceedings of the Prehistoric Society. – 1971. – Vol. 37 (2). – P. 95–117.
12. Galanidou N. Neolithic Katsambas re-visited: the evidence from the House / N. Galanidou, K. Mandeli // Escaping the Labyrinth: the Cretan Neolithic in Context / V. Isaakidou and P. Tomkins eds. – Sheffield Studies in Aegean Archaeology : Oxbow Books, 2008. – P. 172–183.
13. Georgiadis M. The Obsidian In The Aegean Beyond Melos: An Outlook From Yali / M. Georgiadis // Oxford Journal of Archaeology. – 2008. – Vol. 27 (2). – P. 101–117.
14. MacKenzie D. The Pottery of Knossos / D. MacKenzie // JHS. – 1903. – Vol. 23. – P. 157–205.
15. Perlés C. The Early Neolithic in Greece. The first farming communities in Europe / C. Perlés. – Cambridge University Press, 2001. – P. 36.
16. Perlés C. An Alternate and old fashioned view of neolithization of Greece / C. Perlés // Documenta Praehistorica. – 2003. – Vol. XXX. – P. 99–113.
17. Reingruber A. 14C Database for the Aegean Catchment (Eastern Greece, Southern Balkans and Western Turkey) 10.000–5500 cal BC / A. Reingruber, L. Thissen // How did the farming reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC / C. Lichter ed. – Istanbul, 2005. – P. 295–327.
18. Reingruber A. Depending on 14C – Data: Chronological Frameworks in the Neolithic and Chalcolithic of Southeastern Europe / A. Reingruber, L. Thissen // Radiocarbon. – 2009. – Vol. 51 (2). – P. 751–770.
19. Reingruber A. Early Neolithic settlement patterns and exchange networks in the Aegean / A. Reingruber // Documenta Praehistorica. – 2011. – Vol. 38. – P. 291–305.
20. Reingruber A. Rethinking the Pre-ceramic Period in Greece 50 Years after its Definition / A. Reingruber // Beginnings – New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin. – Istanbul, 2011. – P. 127–137.
21. Renfrew C. Obsidian in the Aegean / C. Renfrew, J. R. Cann, J. E. Dixon // Annual of the British School at Athens. – 1965. – Vol. 60. – P. 225–247.
22. Renfrew C. The Emergence of Civilisation: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC / C. Renfrew. – London : Oxbow Books, Oxford, UK, 1972. – XXVIII + 595 + 32 p.
23. Renfrew C. Introduction: Peer Polity Interaction and Socio-Political Change / C. Renfrew // Peer Polity Interaction and Socio-Political Change / C. Renfrew and J. F. Cherry eds. – Cambridge University Press, 1986. – P. 1–18.
24. Renfrew C. Aegean obsidian and Franchthi cave / C. Renfrew, A. Aspinall // Les Industries Lithiques Taillées de Franchthi (Argolide, Grèce) / C. Perlès ed. – Vol. 2. – Bloomington, 1990. – P. 257–270.
25. Runnels C. Artifact and Assemblage: The Finds from a Regional Survey of the Southern Argolid, Volume 1: The Prehistoric Pottery and the Lithic Artifacts / C. Runnels, D. Pullen, S. Langdon. – Stanford University Press, 1995. – 488 p.
26. Sampson A. The Neolithic and Mesolithic Occupation of the Cave of Cyclope, Youra, Alonessos, Greece / A. Sampson // Annual of the British School at Athens. – 1998. – Vol. 93. – P. 1–22.
27. Shelford P. The sources and characterisation of Melian obsidian / P. Shelford, F. Hodson, M. E. Cosgrove et al. // An Island Polity – The Archaeology of Exploitation in Melos / C. Renfrew, M. Wagstaff eds. – Cambridge University Press, 1982. – P. 182.
28. Theocharis D. R. Neolithic Greece / D. R. Theocharis. – Athens : National Bank of Greece, 1973. – 356 p.
29. Thissen L. Coming to grips with the Aegean in Prehistory: an outline of the temporal framework, 10.000–5500 cal BC / L. Thissen // How did the farming reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC / C. Lichter ed. – Istanbul, 2005. – P. 29–40.
30. Torrence R. The obsidian quarries and their use / R. Torrence // An Island Polity – The Archaeology of Exploitation in Melos / C. Renfrew, M. Wagstaff eds. – Cambridge University Press, 1982. – P. 193.
31. Torrence R. Monopoly or direct access? Industrial organization at the Melos obsidian quarries / R. Torrence // Prehistoric Quarries and Lithic Production / J. E. Ericson and B. A. Purdy eds. – Cambridge University Press, 1984. – P. 50.
32. Uerpmann H. P. Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraums / H. P. Uerpmann. – Wiesbaden, 1979. – X + 190 p.
33. Van Andel T. H. Late Paleolithic and Mesolithic coastlines of Greece and the Aegean / T. H. Van Andel, J. Shackleton // Journal of Field Archaeology. – Boston, 1982. – Vol. 9. – P. 445–454.
34. Van Andel T. The earliest farmers in Europe / T. H. Van Andel, C. N. Runnels // Antiquity. – 1995. – Vol. 69 (264). – P. 481–500.
35. Watkins T. Supra-Regional Networks in the Neolithic of Southwest Asia / T. Watkins // Journal of World Prehistory. – 2008. – Vol. 21, Issue 2. – P. 139–171.
36. Wijnen M. The Early Neolithic I settlement at Sesklo: an early farming community in Thessaly, Greece / M. Wijnen. – Leiden University Press, 1981. – 146 p.
37. Zilhão J. The spread of agro-pastoral economies across Mediterranean Europe: a view from the far west / J. Zilhão // Journal of Mediterranean Archaeology. – 1993. – Vol. 6 (1). – P. 5–63.

L. Shatilo

THE ROLE OF AEGEAN ISLANDS IN THE PROCESSES OF NEOLITIZATION OF SOUTH-EAST EUROPE IN HISTORIOGRAPHY

Theoretical investigations of the regional history during the period of Neolithic transition have been carried out mainly in two directions: one group of theories examined the islands to understand the origin of Neolithic in South-East Europe, mapping possible routes of spreading agricultural economy through Aegean

territory, and the other investigated the area within the framework of the island and Mediterranean archaeology, which has significant differences from the continental tradition of research.

The question of the role of Aegean islands in Neolithic transition of South-East Europe for the first time attracted the attention of researchers due to the findings of tools made from Milos obsidian at Greek sites. After the works of C. Renfrew, the idea of the existence of a wide network of exchange in Mesolithic and Neolithic became popular. This led to the emergence of a number of models and hypotheses about neolitization of Aegean and South-East Europe (C. Perlés, A. Reingruber, D. Theocharis, L. Thissen, H. Uerpmann, M. Wijnen, J. Zilhão).

On other hand, the development of theories of epy island archaeology showed that Aegean islands colonization could be explained in a number of different ways. So, C. Broodbank pointed out the importance of epy islands configuration, and proposed three models of this process: 1) colonization could take place before the island separated from the mainland due to the sea level rise; 2) a small group of “super-attractive” islands (near the mainland) were deliberately settled by colonists in the early period; 3) the configuration of the archipelagos could contribute to the development of maritime movements and the colonization took place owing to autocatalysis process.

Theories about obsidian exchange networks, the theoretical framework of the “island archaeology”, new archaeological material from Mesolithic and early Neolithic sites formed the basis of the concept of networks of interaction in Aegean at that time (A. Reingruber, L. Thissen).

Keywords: South-East Europe, islands of the Aegean Sea, Aegean, neolitization, networks of interaction.

Матеріал надійшов 10.06.2016

УДК 903.23(-033.641)“1940”

Котенко В. В.

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ У 40-ві РОКИ ХХ ст. В УКРАЇНІ

У статті розглянуто еволюцію поглядів на археологічну кераміку в академічних виданнях у контексті розвитку української археологічної науки у 1940-х роках. Встановлено, що в цей час кераміка, будучи масовим археологічним матеріалом, виступала й окремим предметом дослідження.

Ключові слова: історія науки, керамологія, археологія, періодичні видання, кераміка, хронологія.

Кризові явища в радянській історичній науці призвели до припинення у 1933 р. діяльності Всеукраїнського археологічного комітету і неодмінно позначилися на подальшому розвитку археології. Серед причин ліквідації ВУАКу була «ідеологія українського буржуазного націоналізму, що намагалася відірвати Україну від Росії» та практика так званого речознавства [34, с. 14], тобто особлива

увага до артефактів. У другій половині 1930-х років відбуваються стрімкі реорганізаційні зміни. З метою повного підпорядкування української археології, залучення її в орбіту радянської науки і дублюючи центральні профільні установи Москви, у Києві у 1934 р. створено Інститут історії матеріальної культури Академії наук УРСР, який у 1938 р. реорганізовано в Інститут археології АН